

УДК: 330.341.42:338.2

В.Д. Дрозд, І.Ю. Гузенко, Ю.І. Пилипенко

МЕТОДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТЕХНОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано переваги й недоліки загальних та селективних методів державного регулювання технологічного розвитку національної економіки України, запропоновано пріоритетні завдання технологічної політики, спрямовані на інноваційне оновлення вітчизняної економіки.

The article analyzes the advantages and disadvantages of general and selective methods of state regulation of technological development of the national economy of Ukraine, proposed priorities for technology policy, innovative upgrade to the domestic economy.

Ключові слова: технологічний розвиток, загальні методи державного регулювання, селективні методи, інновації.

У сучасних умовах впровадження високопродуктивних та наукоємних технологій у всі сфери соціально-економічної організації суспільства є невід'ємним чинником збереження конкурентоздатності національних економік та їх підприємницьких структур на світовому ринку, обов'язковою і необхідною умовою покращення рівня життя населення. Країни, не спроможні забезпечити необхідний рівень освіти, науки і високої якості інформаційного середовища, будуть приречені на поглиблення залежності від зовнішніх фінансових та інформаційних ринків і збережуть за собою функцію постачальника природної сировини та дешевої робочої сили для більш розвинутих країн світової економіки. Тому одним із найбільш актуальних завдань для вітчизняної економічної науки є дослідження технологічного стану України та факторів, що його визначають, а також розробка дієвих рекомендацій щодо підвищення здатності національної економічної системи продукувати та впроваджувати досягнення НТП.

Якщо звернутися до теоретичних розробок цієї проблеми, то у світовій економічній думці визначальними є підходи до технологічних змін, що висвітлені у працях Й. Шумпетера, В. Іноземцева, М. Кондратьєва, К. Перес-Перес, Ю. Яковця та ін. Дослідження проблем технологічного розвитку, механізмів економічної політики держави, спрямованих на інноваційний варіант оновлення структури економіки, займали і займають досить значне місце і у працях українських економістів. Серед них слід насамперед відзначити роботи Ю. Бажала, В. Гейця, Б. Кваснюка, І. Лукінова, С. Мочерного, І. Петрової, Л. Федулової тощо.

Водночас дана проблематика і надалі буде залишатися актуальною, оскільки економічна практика свідчить про переважно екстенсивний характер економічного розвитку, наявність досить загрозливих тенденцій технологічної деградації реального сектору та відсутність прогресивних структурних зрушень національної економіки. Звичайно, на фоні подібних негативних процесів повинна значно активізуватися держава, що забезпечить корегування інвестиційних потоків на цілі інноваційного оновлення відповідно до наявної технологічної структури національної економіки. Тому ме-

тою даної статті є з'ясування особливостей сучасних методів державного регулювання технологічного розвитку національної економіки України, а також визначення пріоритетних завдань технологічної політики, спрямованих на інноваційне оновлення вітчизняної економіки.

У сьогочасних умовах одним із найбільш системних факторів, що визначає закономірність нерівномірності світового економічного розвитку та водночас, на нашу думку, виступає основою подібної нерівномірності, є технологічний фактор. Розвиненість або відсталість технологічної системи, її здатність або нездатність оновлюватися на інноваційній основі у XXI ст. є одним із найбільш суттєвих чинників лідерства або відставання країни у ринковому глобальному змаганні.

Важливе місце в системі оцінювання рівня технологічності національних економік займають відносні показники, які відображають результативність економічної та наукової діяльності країни (табл. 1).

Таблиця 1

Міжнародні зіставлення рівнів технологічного розвитку [1; 2]

	Питома вага витрат на НДДКР (% від ВВП)	Чисельність вчених та інженерів, зайнятих у НДДКР (на 10000 населення)	Кількість патентованих винаходів (одиниць)	Питома вага країн у загальній публікації в журналах, індексованих у WEB of SCIENCE, (%)	Питома вага високих технологій у світовому експорті, (%)	Продуктивність праці, (тис. дол. ВВП на одного зайнятого)
США	2,69	41,0	425966	30,64	23,0	73,1
Китай	1,00	5,5	210501	8,63	0,4	7,2
Японія	2,98	51,0	408674	7,79	12,7	56,0
Індія	1,23	1,6	24505	2,82	0,1	4,9
Німеччина	2,48	31,6	60585	7,84	8,3	56,0
Франція	2,15	27,2	17249	5,6	5,9	56,5
Велика Британія	1,87	26,7	25745	8,16	7,3	54,5
Італія	1,04	11,3	...	4,29	3,6	56,5
Росія	1,07	34,8	37691	2,42	0,3	14,3
Канада	1,84	29,9	42038	4,64	...	60,0
Україна	0,96	34,5	5890	0,39	0,05	6,8
Південна Корея	3,23	49,2	166189	2,89	5,4	38,3
ЮАР	0,92	6,07	...	0,53	0,001	19,9
Аргентина	0,49	12,7	...	0,32	0,2	11,2

Можна стверджувати пряму залежність між показниками витрат на НДДКР та питомою вагою високих технологій у світовому експорті, оскільки провідні місця у торгівлі технологіями займають саме ті країни, де найбільші відносні показники витрат на наукові та науково-дослідні роботи. З огляду на це 0,05 % від світового ек-

спорту високих технологій для нашої країни виглядають закономірним результатом на фоні 3–4-кратного відставання від розвинутих держав у витратах на НДДКР у структурі ВВП України.

Ще одну із найбільш інформативних оцінок, що дозволяє визначити, наскільки економічне зростання країни базується на інноваціях, отримано на основі використання індикаторів Європейського інноваційного табло (ЄІТ), які містять п'ять груп індикаторів: «рушійні сили інновації», «створення нових знань», «інновації та підприємництво», «індикатори застосування інновацій», «інтелектуальна власність». За ЄІТ Україна знаходиться в останній за рівнем інновативності групі «країн, що рухаються навздогін» зі значенням індексу 0,23. Порівняно з країнами ЄС, відставання України становить: від «країн-лідерів» — приблизно у 3 рази (Швеція — 0,68), від «країн-послідовників» — у 2 рази (Велика Британія — 0,48), від країн «помірні інноватори» — у 1,6 разу (Норвегія — 0,35) [3, с. 165–166].

З теоретичного погляду макроекономічна ефективність нововведень, реалізація технологічного потенціалу країни прямо залежить від кількості економічних суб'єктів, здатних такі нововведення використовувати. За умов, коли домінантне економічне оточення не готове сприймати нові технологічні системи, то наявні соціально-економічні інститути націлені на захист відповідної їм старої технологічної структури й об'єктивно заважають поширенню нових технологічних рішень.

У доповіді комітету з економічних реформ при Президентові України зазначається: «Попри те, що в Україні зберігся масштабний науковий комплекс, здатний ефективно продукувати результати світового рівня, науково-технічна та інноваційна сфера не виконує належним чином роль джерела економічного зростання. Ключові проблеми полягають у тому, що:

- темпи розвитку й структура науково-технічної та інноваційної сфери не відповідають попиту на передові технології з боку економіки;
- пропонувані наукові результати світового рівня не знаходять застосування в економіці через низьку сприйнятливність підприємницького сектору до інновацій [4].

За цих умов питання щодо характеру тих методів впливу, за рахунок яких держава може стимулювати технологічні зміни, є не тільки чисто теоретичним. Слід визначити, які — загальні чи селективні (вибіркові) — методи повинні стати стрижнем активної технологічної політики держави, спрямованої, з одного боку, на ініціювання та суттєву підтримку окремих напрямів реформування технологічної структури суспільства та, з другого — на стимулювання ринкових механізмів сприяння інноваційній активності господарюючих суб'єктів?

Відповідь на дане питання, на перший погляд, очевидна, оскільки особливістю селективних методів є можливість вибіркової підтримки пріоритетних напрямів технологічного оновлення економіки. Саме ці методи спрямовані на пряму підтримку окремих підприємств та галузей вітчизняної економіки, які будуть реалізовувати дані напрями і через відповідні механізми отримувати порівняно більші можливості для інноваційного інвестування та створення принципово нової продукції (послуг, технологій).

Проте не слід забувати і про явні недоліки застосування селективних методів у системі державного регулювання економіки. По-перше, у своїй переважній кількості вони мають адміністративний (часто відверто антиринковий) характер. Тому широкі їх застосування може деформувати механізми саморегулювання економічних процесів і, от-

же, спотворити ті сигнали, які надаються економічним суб'єктам (насамперед, через ціни) щодо кон'юнктури на відповідних ринках товарів та економічних ресурсів. Зважаючи на те, що негнучкість цін та обтяжливе адміністрування господарської практики перш за все відображаються на напрямках інвестування з боку економічних суб'єктів, в умовах надмірного застосування селективних методів адміністративного характеру мета стимулювання інноваційної активності не буде досягнута.

По-друге (і, на нашу думку, це головний недолік), застосування селективних методів дає можливість ширшого використання механізму присвоєння ренти та перерозподілу ВВП в інтересах певних політичних груп. У цьому випадку перевагами селективних механізмів користуються ті підприємства, які підтримуються лобістськими групами, що мають певний вплив на органи державної влади. Окрім того, за можливість отримання ренти і перерозподілу ВВП на свою користь постійно ведеться політична боротьба (зі всіма суспільними та економічними втратами внаслідок цього) між тими, хто сьогодні перебуває при владі, та тими, хто до неї прагне.

Загальні методи державного регулювання економіки також мають і переваги, і недоліки. Так, наприклад, для даних методів характерний лаговий ефект від їх впровадження, тобто не слід сподіватися, що застосування загальних методів регулювання приведе до швидких змін технологічної структури економіки та масового підвищення інноваційної активності її суб'єктів господарювання. Також, як і всі економічні інструменти, ці методи є ризиковими.

Водночас, на відміну від селективних методів, загальні регулювальні заходи не мають вибіркового характеру. На наше переконання, рівність та прозорість системи державного регулювання України є особливо важливими складовими частинами успішної економічної політики, зокрема і в технологічній сфері. Як уже підкреслювалося, сучасні умови ведення бізнесу стимулюють підприємців не до інноваційної, а до ренти-орієнтованої діяльності, до пошуку шляхів отримання привілеїв та лобіювання своїх інтересів в органах державної влади, участі у корупційних схемах тощо. Тому, зруйнування подібних механізмів отримання прибутку та перерозподілу ВВП країни є найважливішою поточною метою економічної політики України і, отже, визначає необхідність пріоритетного застосування саме загальних методів у системі державного регулювання технологічної структури національної економіки.

По-перше, опора на загальні методи в рамках політики стимулювання технологічних зрушень пояснюється і потребою якісного реформування ринкового середовища України у цілому. Створення рівних умов для конкуренції, цивілізованість та прозорість загальних «правил гри» в інноваційно-інвестиційній сфері, передбачуваність економічної політики держави тощо — необхідні та достатні умови перетворення макроекономічного середовища національної економіки України на таке, яке не тільки сприяє інноваційній діяльності суб'єктів господарювання, але й «змушує» їх постійно нею займатися.

По-друге, повністю без селективних методів обійтися неможливо, оскільки саме їх застосування здатне швидше реалізувати ті напрями науково-технічного розвитку, які найбільше відповідають інтересам суспільства та можуть забезпечити технологічне лідерство країни у міжнародній економіці. Окрім цього, селективні методи державного регулювання традиційно сприяють розвитку тих секторів науки та економіки, які не мають можливості забезпечити швидко фінансову віддачу від вкладених у них коштів

(наприклад, фундаментальної науки або сфери охорони здоров'я), але існування яких необхідне для нормальної життєдіяльності людини і суспільства та підтримки технологічного розвитку країни у майбутньому.

Таким чином, стимулювання технологічного оновлення національної економіки повинно спиратися на синтез загальних та селективних методів із пріоритетом застосування загальних механізмів державного регулювання. Тому, наприклад, у випадку прийняття рішення про необхідність введення пільг для стимулювання інноваційного вкладання власних та запозичених ресурсів, то дана норма повинна мати загальний характер. Щодо питомої ваги селективних заходів (у вигляді, насамперед, цільового бюджетного фінансування та державних інвестицій), то їх масштаби будуть залежати від кількості тих пріоритетних напрямів технологічного розвитку (точок економічного зростання), які підтримуються суспільством.

Подібний висновок про кількісне співвідношення загальних та селективних методів державного регулювання підтверджується думками представників так званої «еволюційної теорії економічної політики» (див. наприклад [5; 6]). Зміст даної теорії зводиться до тези про необхідність застосування на різних етапах розвитку національної економіки різних механізмів економічної політики. Еволюційна теорія економічної політики виділяє такі етапи розвитку та модернізації економіки:

1) стадія імпортозаміщення (початкова стадія модернізації), на якій основним завданням держави є перебудова внутрішнього виробництва через пряму підтримку базових галузей та застосування високих торговельних тарифів. Для підтримки конкурентоздатності вітчизняного бізнесу на світовому ринку держава стимулює запозичення відповідних технологій. На цій стадії питома вага селективних методів є досить значною;

2) стадія ініціації експортно-орієнтованого зростання, де держава створює умови для виходу вітчизняних товаровиробників на зовнішні ринки. Для цього активно використовуються загальні та селективні методи в рамках економічної політики, спрямованої на обмеження імпорту та стимулювання експорту;

3) стадія стимулювання прискореного розвитку, для якої характерне обмеження прямого втручання держави в економічні процеси, посилення ролі загальних методів регулювання економіки і створення умов для залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій;

4) стадія розвинутого ринку. На ній роль селективних інструментів зводиться до мінімуму, а активність державного втручання в ринкові механізми визначається відповідними етапами економічного циклу.

На нашу думку, незважаючи на наявність у рамках даної теорії певної надмірної лінійної залежності між умовами внутрішнього розвитку національної економіки та зовнішнім світом, все ж таки з основними її положеннями необхідно погодитися. Досвід країн, які успішно здійснили модернізацію своїх економік у минулому та теперішньому столітті (Китай, «східно-азіатські тигри» тощо), свідчить про існування тісного взаємозв'язку між стадіями розвитку національної економіки та характером застосовуваних на них інструментів державного регулювання економіки. Тому, зважаючи на всі передумови знаходження України на початку третьої стадії своєї модернізації — стадії стимулювання прискореного розвитку, є всі підстави стверджувати необхідність застосування у якості пріоритетних саме загальних методів впливу держави на соціально-економічні процеси.

На цій стадії серед багатьох тактичних та стратегічних завдань інноваційно спрямованої технологічної політики держави звернемо увагу на ті, які, на нашу думку, найважливіші. По-перше, з погляду економічної та екологічної безпеки України потрібно досить швидко формувати умови відносної технологічної однорідності нашої економіки. З огляду на те, що базою для розповсюдження певного технологічного укладу є машинобудування, саме стимулювання ресурсозберігаючих технологій у цю сферу, а через неї впровадження і в інші галузі національної економіки, є пріоритетним.

По-друге, для формування адекватного сучасним вимогам відносно однорідного технологічного простору необхідний внутрішній ресурсний потенціал реструктурування та модернізації економіки. У найбільш широкому контексті реалізація цього завдання передбачає створення та підтримку основних умов саморегулювання економічних процесів, насамперед конкуренції та свободи підприємницької діяльності.

По-третє, для стимулювання позитивних зрушень у технологічній сфері держава повинна значно збільшити свої витрати на покращення структури трудових ресурсів країни, зосередивши їх, перш за все, на розв'язанні проблем підвищення якості підготовки та перепідготовки майбутніх спеціалістів.

Досвід США, використаний у різних формах і з різним ступенем інтенсивності країнами Західної Європи і Японією, переконливо доводить, що найбільш глибокі зміни у структурі економіки пов'язані з програмно-цільовими методами фінансування НДДКР та державними замовленнями на інноваційну продукцію (див. наприклад [7, 8]). Завдяки цим методам можливості впливу держави на науково-технічний прогрес є більш відчутним, ніж при використанні адміністративних методів регулювання, податкових, кредитних та інших фінансових важелів. Так, враховуючи той факт, що широке впровадження технологічних інновацій в окремих сферах здатне стати джерелом інноваційного оновлення всієї структури виробництва, то формування державою стійкого попиту на певний перелік інноваційної продукції буде позитивно відображатися й на інших секторах національної економіки через механізм інвестиційно-інноваційного циклу.

Тому даний досвід повинен бути використаний і у вітчизняній економічній практиці. Такий варіант економічної політики найбільш відповідає вимогам сучасного етапу розвитку національної економіки і впливає із необхідності управління інституціональними та технологічними змінами шляхом керованого впливу на економічні структури.

1. Социально-экономические модели в современном мире / Междунар. ассоциация акад. наук, РАН [Под общ. ред. К.И. Микульского]. — М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2003. — 757 с.; 2. Статистичний щорічник України за 2008 рік / Державний комітет статистики [За редакцією О.Г. Осауленка]. — К.: ТОВ «Видавництво «Консультант», 2009. — 567 с.; 3. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів. Матеріали Парламентських слухань у Верховній Раді України 17 червня 2009 року / за загальною редакцією професора В.І. Полохала. — К.: Парламентське видавництво, 2009. — 630 с.; 4. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава. Програма економічних реформ на 2010–2014 роки. Комітет з економічних реформ при Президентові України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_2.pdf; 5. Полтерович В.М. Элементы теории реформ / В.М. Полтерович. — М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2007. — 447 с.; 6. Тамбовцев В.Л. Институциональный рынок как механизм институциональных изменений / В.Л. Тамбовцев // Общественные науки и современность. 2001. — №5. — С. 25–38; 7. Циренчиков В.С. Научно-технический прогресс

/ В.С. Циренчиков // Европа: вчера, сегодня, завтра [Институт Европы РАН]; Н.П. Шмелев и др.; отв. ред. Н.П. Шмелев. — М.: ЗАО Издательство Экономика, 2002. — 823 с.; 8. *Никифоров А.Є.* Програмно-цільове управління інноваційним розвитком економіки / А.Є. Никифоров // Проблеми науки. — 2007. — № 10. — С. 2–7.